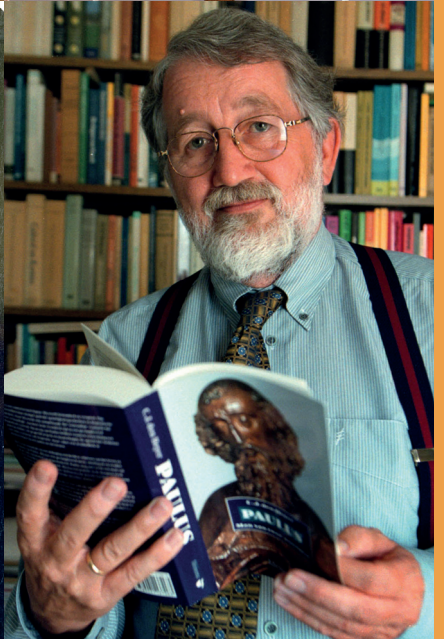
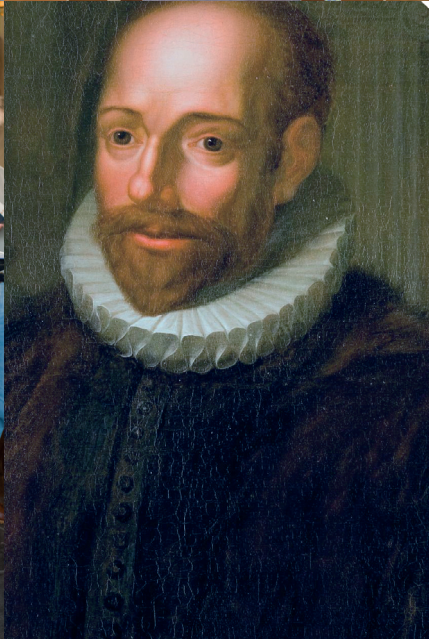

Canon van het Nederlandse protestantisme

—
IN 7 X 7 VENSTERS

Onder redactie van
Marusja Aangeenbrug

Canon van het Nederlandse protestantisme

IN 7 X 7 VENSTERS

Onder redactie van
Marusja Aangeenbrug

KokBoekencentrum Uitgevers | Utrecht

Vormgeving omslag: Studio Mol
Vormgeving binnenwerk: Studio Anton Sinke

ISBN 978 90 435 4107 7
ISBN 978 90 435 4108 4 (e-book)
NUR 700

Auteurs: Marusja Aangeenbrug (red.), Francis Boer,
Judith van der Spoel

petrus.protestantsekerk.nl/canon

kokboekencentrum.nl

© 2024 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf *René de Reuver* 9

DEEL 1

VAN BEELDENSTORM TOT SAMEN OP WEG 10
De geschiedenis van het protestantisme in zeven vensters

WELK VUUR STOKEN WE OP? 11
Column Beatrice de Graaf

- 1 Een onstuimige start – *De Reformatie* 12
- 2 Wat is anders? – *De eerste protestantse kerken* 16
- 3 Kerkvergadering met grote gevolgen – *De Synode van Dordrecht* 18
- 4 Luthers in calvinistisch Nederland – *De lutherse kerk* 22
- 5 Een thuis voor Franstalige vluchtelingen – *De Waalse kerk* 24
- 6 Pijnlijke breuken in de volkskerk – *Kerkscheuringen* 26
- 7 Op naar de toekomst – *Oecumene, fusies en vernieuwing* 34

DEEL 2

WOORDEN EN DADEN 38
Inhoud en cultuur in zeven vensters

MANNEN EN VROUWEN 39
Column Franca Treur

- 8 Het geloof op papier – *Belijdenisgeschriften* 40
- 9 Wat geloven protestanten (niet)? – *Zondebesef, genade en persoonlijk geloof* 43
- 10 Geen paus, maar wat dan wel? – *Ambten* 45
- 11 Liefde voor de woordenstrijd – *Protestanten en discussiëren* 49
- 12 Protestants praten – *De tale Kanaäns en jargon* 51
- 13 Paal en perk, en een kogel door de kerk – *Typische spreekwoorden en gezegden* 53
- 14 Hard werken en zuinig leven – *Soberheid* 55

DEEL 3

VAN ZINGEN TOT SNOEP	58
<i>Kerkdiensten, muziek en etiquette in zeven vensters</i>	

OVER BOLDOOT EN BAKLAVA	59
<i>Column Joke Verweerd</i>	

15 De dag des Heren – Zondag als rustdag	60
16 Elk onderdeel tot eer van God – Liturgie en orde van dienst	63
17 Psalmzingend de eeuwen door – Psalmen op muziek	67
18 Zoeken naar de ultieme liedbundel – Gezangen en liederen	70
19 Van zondagsschool tot kliederkerk – Kinderen in de kerk	74
20 Kauwen in de kerkbank – Kerksnoep	76
21 Koffie en bloemen als bindmiddel – Meeleven met elkaar	78

DEEL 4

VAN BINNEN EN VAN BUITEN	80
<i>Gebouwen en inrichting in zeven vensters</i>	

EEN GOUDEN KOOI	81
<i>Column Elbert Smelt</i>	

22 Een stapel stenen? – Het kerkgebouw	82
23 Het gebouw is meer dan een jasje – Inrichting	84
24 Haan, kruis of zwaan – Kerktorens	88
25 Het Woord centraal – Preekstoelen	90
26 Van Statenbijbel tot nieuwe vertalingen – Bijbel op de kansel	93
27 Een lange zit – Kerkbanken	96
28 Voor water, brood en wijn – Doopvont en avondmaalsdienst	98

DEEL 5

HET LEGE KRUIS, DE VOLLE COLLECTEZAK EN ANDERE PROTESTANTSE VOORWERPEN	100
<i>Voorwerpen en symbolen in zeven vensters</i>	

BUIG HET, DRAAI HET	101
<i>Column Bas Ragas</i>	

29 Symbool van verlossing – Het lege kruis	102
30 Herkenningsstekens voor gelovigen – Populaire symbolen	104
31 Een zak voor anonieme aalmoezen – Collecteren	107

32	Kaarsen in de kerk – <i>Paaskaars en adventskrans</i>	109
33	Preken met bloemen – <i>Symbolisch bloemschikken</i>	111
34	Het gewaad van de dienaar – <i>Toga's</i>	113
35	Een lap stof vol symboliek – <i>Antependia</i>	115

DEEL 6

	VOOR ELK MOMENT IN HET LEVEN	116

Speciale diensten en momenten in zeven vensters

	TAAL	117

Column Ad van Nieuwpoort

36	Een jaar vol kleur – <i>Kerkelijk jaar en liturgische kleuren</i>	118
37	Vieren en gedenken – <i>Bijzondere kerkelijke dagen</i>	121
38	Stilstaan bij Gods zegen – <i>Biddag en dankdag</i>	124
39	Teken van verbondenheid – <i>Doop</i>	
40	'Ja' zeggen voor God en de gemeente – <i>Geloofsbelijdenis</i>	126
41	Gods genade vieren – <i>Avondmaal</i>	128
42	Trouwen en rouwen op z'n protestants – <i>Bruiloften en begrafenissen</i>	130

DEEL 7

	VAN DE REFORMATIE TOT NU	136

Markante protestanten in zeven vensters

	DE ERFENIS VAN MIJN VADER	137

Column Trijntje Oosterhuis

43	Wegbereiders van de Reformatie – <i>Wyclif, Hus en Erasmus</i>	138
44	Spraakmakende hervormers – <i>Luther, Calvijn en andere reformatoren</i>	142
45	Voorlopers van de Synode van Dordrecht – <i>Arminius, Gomarus, Van Oldenbarnevelt en Van Oranje</i>	146
46	Streven naar een zuiver leven – <i>De Nadere Reformatie</i>	148
47	Grondleggers van de confessionele politiek – <i>Groen van Prinsterer, Kuiper en Kersten</i>	150
48	Aanvechters van dogma's – <i>Vrijzinnige theologen</i>	154
49	God, Nederland en Oranje – <i>Het koningshuis</i>	157

	Nawoord René de Reuver	159

	Dankwoord	161

	Literatuurlijst	163

WOORD VOORAF

René de Reuver

Wat betekent ‘protestants’? De ‘familie’ van christenen is breed. Samen vormen ze een eenheid, maar onderling zijn ze heel verschillend. Ga naar het oosten van Europa en je vindt een heel andere geloofstraditie dan in protestantse kerken in Nederland. Bezoek de Sint Pieter in Rome en je merkt dat het er daar weer anders aan toegaat. Om nog maar te zwijgen van een charismatische zwarte kerk ergens in Amerika. Christenen zijn er in alle kleuren en maten. Goddank!

Wat typeert nu protestanten in Nederland? Op die vraag probeert deze canon een antwoord te geven in zeven hoofdstukken, elk met zeven onderwerpen.

In de Bijbel is 7 het getal van de volheid, dus de indeling van 7x7 suggereert een volheid. Het woord ‘canon’ lijkt dat te onderstrepen. De 66 boeken die samen de Bijbel vormen, heten samen namelijk ook wel de canon. En juist voor protestanten hebben alleen deze boeken goddelijk gezag.

Deze canon heeft dit gezag niet. Hij is te vergelijken met de canon van de Nederlandse geschiedenis over bepalende historische gebeurtenissen en die van de Nederlandse literatuur over literaire hoogtepunten.

Op vergelijkbare wijze geeft dit boek een overzicht van het Nederlandse protestantisme. Omdat dit een belangrijke rol speelde bij de vorming van de Nederlandse staat, begint de canon met een hoofdstuk over de geschiedenis. Ook in de andere hoofdstukken komt regelmatig de historie aan bod omdat die duidelijk maakt hoe hedendaagse gebruiken en opvattingen zijn ontstaan. Wij zijn niet de eersten, maar staan in een lange, waardevolle traditie.

Het Latijnse woord *protestare* werd in 1526 voor het eerst gebruikt voor christenen die zich afzetten tegen de rooms-katholieke vorst (en kerk). Zij kwamen op voor de nieuwe leer van Luther. Protestanten stáán dus ergens voor.

Wat dat is, en waar het protestantisme in Nederland aan te herkennen is? Daar geeft dit boek een antwoord op. Niet hét antwoord – zulk canoniek gezag heeft dit boek niet. Wel een kenmerkend antwoord, dat helpt begrijpen waar het Nederlandse protestantisme voor staat.

Dr. René de Reuver is scriba van de Protestantse Kerk in Nederland.

VAN BEELDEN- STORM TOT SAMEN OP WEG

DE GESCHIEDENIS VAN HET
PROTESTANTISME
IN ZEVEN VENSTERS

COLUMN BEATRICE DE GRAAF

WELK VUUR STOKEN WE OP?

Protestantisme in Nederland, is dat niet: polemiek, en ieder z'n eigen kerk? Eén langgerekte serie van controverses, zo zou je die geschiedenis kunnen zien. Het protestantisme als polariserende kracht die de geschiedenis voortstuwde door groepen en facties tegen elkaar uit te spelen. Dat is inderdaad ook wel zo gezegd – overigens ook over de geschiedenis van het protestantisme in Duitsland, of in het Verenigd Koninkrijk, waar alleen al onder koningin Elizabeth I (1588-1603) sprake was van 366 verschillende controverses onder gelovigen (Milward, 1977). Het vuur van de godsdiensttwisten laaide met regelmaat op.

De vraag is of dat erg is. Vandaag de dag heeft polarisatie een nare bijmaak. Het wordt gezien als iets wat het samenleven ondermijnt, mensen opzet tegen elkaar, en kan leiden tot haat of geweld. Zo zagen de reformatoren dat niet. Weg van die autoritaire staatskerk, die represieve machtsstructuren en dat carrière-geloof, terug naar de ware bron, *sola scriptura*.

Zelfs in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw beschouwden verschillende protestantse en confessionele voor mannen (ja, meestal mannen) polarisatie ook nog als iets positiefs. Door de leerstellige geest te scherpen, kwam het goud van het ware, pre-Constantijnse geloof bovendienrijven.

In deze tijd van ontkerkelijking en secularisatie zoeken christenen wereldwijd, en ook in Nederland, naar eenheid en verbinding. De kerk draagt geen gewaad van macht en aanzien meer, maar wil wel haar boodschap van heil voor de wereld laten horen. Ze worstelt alleen met het vertalen van een christelijk 'vrede op aarde' (Paas, 2023) naar een hedendaags, aansprekend verhaal.

De uitdaging is vooral: kunnen we het vuur en de geestdrift van de polemiek, die vrijkomen bij twist en afscheiding, ook opstoken om vredestichter te zijn? Dat levert minder spannende geschiedschrijving op, maar wel een toekomstbestendiger kerk.

Dr. Beatrice de Graaf is historicus en hoogleraar aan de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht. Ze is lid van een protestantse gemeente.

Links: in augustus 1566 slaat de vlam in de pan, de Beeldenstorm begint. Vanuit Vlaanderen trekt een golf van vernielingen door de Nederlanden.

Dirk van Delen, 1630, Rijksmuseum

1 EEN ONSTUIMIGE START DE REFORMATIE

In de zestiende eeuw raakte Nederland in de ban van het protestantisme. Niet zonder slag of stoot: de kersverse protestanten kregen te maken met vervolging, kwamen stiekem bij elkaar en deden uiteindelijk mee aan plunderingen en vernielingen in kerken.

Officieel begint het allemaal in 1517 in Duitsland met de Reformatie: in 95 stellingen uit de theoloog Maarten Luther (▶44) kritiek op allerlei uitwassen binnen de katholieke kerk, zoals machtsmisbruik, verering van beelden en heiligen en verrijking door geestelijken. Ook wijst hij het aflatensysteem af, waarmee gelovigen goede werken doen of geld geven om de vergeving van hun zonden en hun zielenheil af te kopen.

Hij is niet de eerste die zich uitspreekt. In de eeuwen ervoor hebben invloedrijke theologen als John Wyclif en Johannes Hus (▶43) zich al gekeerd tegen het machtsmisbruik en de pracht en praal in de kerk. En aan het eind van de veertiende eeuw is rond Deventer dankzij Geert de Grote al de Moderne Devotie ontstaan, een spirituele beweging die draait om soberheid en persoonlijke verantwoordelijkheid.

Net als deze voorlopers wil Luther de kerk van binnenuit hervormen. Ook in andere landen staan reformatoren op, zoals Calvijn en Zwingli (▶44). Het protestantisme krijgt door heel Europa aanhangers en de verschillen met de bestaande katholieke kerk zijn groot (▶2). Een scheuring is onafwendbaar. De Reformatie heeft grote gevolgen voor de machtsverhoudingen in Europa: ze leidt tot een reeks godsdienstoorlogen, waarin ook meteen allerlei andere kwesties over grond en macht worden uitgevochten.

Godsdienstoorlogen

Halverwege de zestiende eeuw proberen de katholieken te redden wat er te redden valt. Met de Contrareformatie willen ze de kerk van binnenuit veranderen. Ook wordt de protestantse leer afgewezen: katholieken die zich bekeren, worden in de ban gedaan, een kerkelijke rechtbank (inquisitie) moet ketterij opsporen en bestraffen.

Ondertussen ontstaan binnen het protestantisme verschillende richtingen. Dankzij de

Maarten Luther.
Lucas Cranach de Oude, 1529, Lutherhaus
Wittenberg

Aanhangers van de protestantse leer worden opgepakt door de Spaanse inquisitie. Een Woerdense priester belandt als eerste op de brandstapel.

Marteldood van Jan de Bakker in 1566, Johannes Hermanus van der Heijden, 1854-1856, Rijksmuseum

nieuwste uitvinding, de drukpers, wordt de Bijbel beter toegankelijk voor het volk. Iedereen kan nu een exemplaar in de eigen taal lezen – een van de punten waar Luther voor streed. Alle gelovigen kunnen het Woord bovendien zélf interpreteren. En dat doen ze met verve: er ontstaan diverse stromingen met eigen opvattingen over kerk en geloof, vaak vernoemd naar een kerkhervormer, zoals lutheranen, calvinisten, mennonieten en zwinglianen.

Brandstapel

In de Nederlanden heersen de Spanjaarden. Zij proberen het nog jonge protestantisme de kop in te drukken door te verbieden dat de aanhangers bij elkaar komen in kerkgebouwen. In 1555 komt de streng-katholieke Spaanse koning Philips II aan de macht, de geloofsvervolgung wordt dan al snel grimmiger. Word je opgepakt door de inquisitie, beland je hoogstwaarschijnlijk op de brandstapel.

De protestanten weten elkaar toch te vinden, bijvoorbeeld bij hagenpreken, bijeenkomsten in open velden. Daar ziet men slechtgezinde bezoekers van verre aankomen en daar is genoeg ruimte om hard weg te rennen.

Smeekschrift

Op 5 april 1566 bieden ruim tweehonderd edelen in Brussel een smeekschrift aan landvoogdes Margaretha van Parma aan. Ze eisen dat de vervolgingen stoppen. De landvoogdes

vreest opstand en stemt in.

Maar nu breekt de Reformatie pas goed door. De hagenpreken trekken duizenden mensen die naar de preek komen luisteren, maar ook eensgezinden willen ontmoeten. De voorgangers spreken vol vuur over hun strijd voor het protestantisme.

Beeldenstorm

Na een opzwepende hagenpreek in het Vlaamse dorp Steenvoorde (tegenwoordig in Frankrijk) op 10 augustus 1566 slaat de vlam in de pan. De protestantse vluchteling Sebas-

In 1566 bieden aanhangers van het protestantisme een smeek-schrift aan aan de hertogin van Parma.
Frans Hogenberg, 1588, Rijksmuseum

Het is verboden om bij elkaar te komen in kerkgebouwen, daarom ontmoeten aanhangers van het protestantisme elkaar in 1566 buiten. De zogenaamde 'hagenpreken' trekken duizenden mensen.
Hagenpreken buiten Antwerpen, Jan Luyken, 1677-1679, Rijksmuseum

tiaan Matte hitst de menigte op om het ‘verderfelijke’ interieur van de nabijgelegen Sint-Laurentiuskapel kort en klein te slaan. Zo’n twintig mensen plunderen het gebouw en slaan de heiligenbeelden kapot. In andere landen hebben protestanten al vernielingen aangericht, maar nu is ook de Beeldenstorm van de Lage Landen begonnen.

Die is veel meer dan een louter religieuze opstand. Burgers zijn de overheersing door Spanje en de katholieke kerk zat, op economisch, maatschappelijk én theologisch vlak. Binnen de kortste keren slaat het vuurtje van Steenvoorde over: eerst binnen West-Vlaanderen, dan naar Antwerpen en via Oudenaarde naar Gent, Breda, Den Bosch, Middelburg, Amsterdam, Delft, Utrecht en ’s-Gravenhage.

Plundertocht

Vaak zijn de beeldenstormers aangespoord door een hagenpreek, soms betalen de organisatoren plaatselijke reischoppers om te helpen. Zo’n vierhonderd katholieke kerken en kloosters moeten eraan geloven: plunderaars trekken beelden van heiligen van hun sokkel en smijten die aan stukken, slaan glas-in-loodramen kapot en roven katholieke rijkdommen.

Het ‘ware’ geloof heeft al die versieringen immers niet nodig, is hun overtuiging. Bovendien staan ze symbool voor de overheersing door de Spanjaarden en de katholieke kerk. De gebouwen moeten worden ingenomen en gebruikt voor sobere erediensten waarin het Woord centraal staat, vinden de protestanten.

In september en oktober 1566 bereikt de Beeldenstorm ook het noorden en oosten van de Lage Landen. Nu zijn het geen reizende bendes, maar de lokale bevolking, geholpen door plaatselijke edelen.

Woedend

Koning Filips II is woedend. Hij stuurt de wrede hertog van Alva om orde op zaken te stellen. Die komt in augustus 1567 met een groot leger in Brussel aan. Hij straft de opstandelingen genadeloos af met een bijzonder gerechtshof, de Raad van Beroerten. Dit leidt tot de Nederlandse Opstand of de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en de vorming van de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1588.

De hertog van Alva komt in 1567 aan in Brussel om orde op zaken te stellen. Wat Margaretha van Parma niet gelukt is, mag de wrede hertog nu proberen: de opstandelingen tot zwijgen brengen.

Fernando Alvarez de Toledo (1507-1582), ‘hertog van Alva’, Willem Key (kopie naar), 1600-1699, Rijksmuseum

Wat is nu typisch protestants? Hoe herken je een protestants kerkgebouw? Waarom dragen veel predikanten een toga? Welk snoep is het populairst tijdens de preek? Wat wordt bedoeld met het zogenaamde avondmaal?

Deze en tal van andere typisch protestantse kwesties komen aan de orde in deze protestantse canon. In 7x7 korte hoofdstukken worden 49 belangrijke momenten in de geschiedenis, gewoontes, opvattingen, personen en voorwerpen beschreven. Een afwisselende en aantrekkelijke beschrijving van het protestantisme in Nederland.

Met columns van **Beatrice de Graaf**, **Franca Treur**, **Joke Verweerd**, **Elbert Smelt**, **Bastiaan Ragas**, **Ad van Nieuwpoort** en **Trijntje Oosterhuis**.

Marusja Aangeenbrug is journaliste. Ze was 6,5 jaar hoofdredacteur van *Petrus*, het magazine van de Protestantse Kerk.

**Protestantse
Kerk**

KokBækencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 700
ISBN 978 90 435 4107 7

